

**ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ
НАГЛАСИ КЪМ СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК
КАТО ФАКТОР ПРИ КОДИФИКАЦИЯТА НА НОРМИТЕ МУ¹**

РУСКА СТАНЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
rustancheva@gmail.com

**A THEORETICAL FRAMEWORK FOR THE STUDY OF THE PUBLIC ATTITUDES
TOWARDS CONTEMPORARY BULGARIAN LITERARY LANGUAGE AS A
FACTOR IN THE CODIFICATION OF ITS NORMS**

RUSKA STANCHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE „PROF. L. ANDEYCHIN“ AT BAS
rustancheva@gmail.com

This paper presents the theoretical framework for studying the public attitudes towards the contemporary Bulgarian literary language in relation to the processes of codification of the literary norms in present-day conditions of communication. It is organized around the following problems: Internet technology and codification processes; a brief review of language attitudes research; language attitudes within the framework of literary language theory; selection of standard language grammar norms, that are object of language attitudes; methodology of the study; research hypotheses.

Keywords: language attitudes, norm, codification, standard language

Увод

Представяната теоретична рамка за изследване на обществените нагласи към съвременния български книжовен език във връзка с процесите на кодификация на книжовните норми в днешните комуникативни условия е организирана около следните проблеми:

1. Кодификацията в условията на комуникация, осъществявана с технологията интернет.
2. Обзор на състоянието на изследванията върху езиковите нагласи до момента.
3. Езиковите нагласи в рамката на теорията на книжовните езици.
4. Идентифициране на нормите за изследване.

5. Инструментариум на изследването.
6. Изследователски хипотези.

1. Процесите на кодификация на книжовните норми в условията на комуникация, осъществявана с технологията интернет

Изследването на езиковите нагласи към книжовния език е пътят за осъществяването на обратна връзка между субектите на езиковата политика и носителите на езика. Както се изтъква в един от документите на ЮНЕСКО, посветени на езиковото многообразие като част от културното общочовешко наследство, езиковите нагласи – били те положителни, неутрални или негативни – взаимодействат с езиковите политики на съвременните държави и оказват обществен натиск в посока на разширяване или стесняване на функциите на езиците. Документът изтъква още, че „положителните езикови нагласи са от ключово значение за дългосрочната стабилност и устойчивост на даден език“ (UNESCO 2003).

Важността от изследването на езиковите нагласи във връзка с езиковата политика и по-специално с оглед на стандартизацията на книжовния език и на кодификацията на книжовните норми като непрекъснат процес нееднократно е подчертавана и изтъквана в литературата по социолингвистика и по теория на книжовните езици на Пражкия лингвистичен кръг (вж. Garvin 1951; Garvin 1993; Данеш/Danesh 1988).

Кодификацията на книжовните норми задава правилата за езикова коректност в такива документи, каквито са граматиките, речниците и наръчниците за употреба на книжовния (стандартния)² език. Тези правила имат задължителен характер за писмената сфера на официалното общуване. Традициите и културните особености на езиковите общности се оказват решаващи за стила на кодификация. Когато е от „академичен тип“ (вж. Garvin 1993), кодификацията може да се определи като моносубектна и се осъществява от научна институция (академия) или министерство на образованието. В тези случаи тя има рестриктивен характер във висока степен. Когато се осъществява от повече субекти – най-често авторитетни издателства или професионални общности в областта на терминологията – кодификацията е полисубектна и е с по-слаба степен на рестриктивност, доколкото е възможно да се стигне и

до конфликти в отделни нейни пунктове, водещи до по-силно изразена дублетност или стилистична вариантност поради това, че кодифициращите институции регистрират като препоръчителни различни форми.

В България кодификацията на книжовните норми е от академичен тип. Основите ѝ се полагат със създаването на Българското книжовно дружество (чийто правоприменик е днешната Българска академия на науките) през 1868 г. То си поставя за задача унификацията на новобългарския книжовен език (с написването на речник и граматика)³. Понататъшната институционализация на кодификацията на книжовните норми у нас продължава със създаването на Службата за български речник при БАН през 1942 г., прераснала от 1951 г. в Институт за български език на БАН (вж. Томов/Томов 2001/2002).

Като цяло сега действащата кодификация на книжовните норми на българския език осигурява пълноценна и ефективна комуникация със средствата на книжовния език във всички обществени сфери. В същото време революцията в комуникацията, осъществена с технологията интернет, поставя пред специалистите по кодификация на книжовните норми редица проблеми, които без проучване на езиковите нагласи няма как да получат адекватно решение.

От две десетилетия насам технологията интернет изцяло променя начина на организиране на информацията. Това неизбежно засяга и стандартните европейски езици, възникнали и достигнали своя разцвет в периода на господство на печатния текст върху информацията между XV и XX век – време, определяно с придобилата вече широка популярност метафора „скобите на Гутенберг“.

Като мрежово организирано информационно пространство, интернет се характеризира с „безкрайност, хиперсвързаност, достъпност, комуникация в мащаба на хипервремето при отсъствие на териториални ограничения“. Идеологията на интернет е „висока степен на неподреденост, способност към саморазвитие и саморегулиране, дискретност, децентрализация и под.“ (Туджаров/Tudzharov 2007). Развитието на интернет и на информационните технологии като цяло прави възможно прехвърлянето на значителен дял от комуникацията (писмена и устна) в мрежата. И тъй като мрежата е хиперсвързана и децентрализирана,

всеки компютърно грамотен с достъп до интернет може да бъде не само пасивен реципиент, но и автор на съдържание, което може да достигне до неограничен брой потребители.

И докато в ерата на Гутенберг по отношение на печатния текст господства моделът *от един-към-много*, от две десетилетия насам обменът на информация става в онлайн платформи, в които всеки може да създава и разпространява съдържание. Днешният „свят на участие“ (Мелтев/Meltev 2013) поощрява потребителите да добавят стойност към ползваното съдържание в пълна противоположност с контролирания достъп на моделите от миналото, когато отпечатването на даден текст, т.е. „обнародването му“, преминава през процедура на одобрение в няколко степени (одобрение на съдържанието, редактиране на текста, коректорска намеса, същинско отпечатване). Това от своя страна благоприятства стриктното спазване и прилагане в печатния текст на кодифицираната правописна и граматична норма и възпроизвеждането ѝ в непроменен вид, доколкото печатният текст е краен, т.е. статичен – функционира без възможност да се променя.

Технологията интернет дава възможност онлайн съдържанието да се променя, да се дописва, да се трансформира и доразвива като нещо живо и безкрайно. Затова и изследователите на съвременната комуникация са единодушни, че днес благодарение на технологията повече от всякога се налага принципът на интерактивността в обмена на информация по модела *всеки-един-към-много*.

Що се отнася до информационния обмен чрез текстове, днес всеки може свободно да редува ролите *читател – автор* на съдържание в интернет. Достатъчно е да дадем като пример проекта *Уикипедия*, „който позволява на всеки потребител да редактира дадена страница по всяко време и да види веднага своите промени“ (Уикипедия/Wikipedia).

Както отбелязва Томас Петит, важна последица от налагането на технологията интернет е „разпадането на категориите“, водещо до това, че вече е невъзможно да йерархизираме надеждността на информацията по досегашния начин, като приемаме, че ако информацията достига до нас „в книга, значи, е истина, ако е просто в писмен вид – е по-малко надеждна, а ако е предадена устно, то тогава е още по-малко надеждна“ (Pettitt 2010).

Логиката, която управлява културата на печатния текст в качеството му на краен (т.е. статичен), включва *фиксиране, систематизация* и *мултиплициране*, докато днешната култура много наподобява културата отпреди Гутенберговата революция. Тази култура както в първичната си (предпечатна), така и във вторичната си (постпечатна) конфигурация в интернет „работи чрез логиката на динамичния текст, свойствени на който са *гъвкавостта, нестабилността* и *колективността на съставянето*“ (Graham 2016; вж. Kernan 1987).

Посочената обтекаемост и нестабилност на съдържанието в интернет неизбежно влияе и на съвременните стандартни (книжовни) езици, продукт на Гутенберговата революция. Осигурявайки технологично възникването и развитието на стандартните книжовни езици, технологията на книгопечатането създава не на последно място и предпоставки за изкристализирането на националния принцип при формирането на днешните национални държави. Една от осите, около които се организират тези държави, е унифицираният и кодифициран стандартен език. В писмената си форма той придобива статус на държавен език, задължителен за официалното общуване. А като елемент на езиковата политика кодифицираните норми на книжовния език се изучават задължително в училище, което е предпоставка за възпроизвеждането им.

От гледна точка на достъпност до публиката (читателя) процесът на производство на печатния текст ограничава възможността всеки желаещ да бъде автор. В този смисъл печатните текстове са и йерархизиращ фактор – до отпечатване достига само текстовата продукция, определяна като стойностна според някакви критерии от онези, които притежават технологията. Текстове подлежат на подбор и контрол – било от страна на самите издатели, а в редица случаи и от страна на държавата. Така отпечатването и тиражирането на даден текст вече е гаранция, че този текст притежава достойнства – и по отношение на съдържанието, и по отношение на стандартизираността (нормативността). В печатния текст господства стандартният език и се следват строгите правила на кодифицираната граматична и правописна норма, които се усвояват в процеса на задължителното образование. Тези правила задават мярката за грамотност. Те имат и унифицираща функция, която в инструментален план подпомага достигането до смисъла на текста. Наред с това

обаче унифицираността на печатния текст има и символна роля – поддържа представата за единство и солидарност в рамките на езиковата общност.

Публичната писмена комуникация в интернет е изградена на принципа на мрежата. Както вече беше посочено, днес е съвсем естествено всеки грамотен да влиза в ролята на автор на писмен текст и да създава и дописва текстове в съответствие със собствената си комуникативна компетентност (част от която е владението на т.нар. „формационни норми“, т.е. на строго кодифицираните норми, чийто обхват е най-вече в сферата на правописа и граматиката). В проекти, основани върху принципа за споделяне на съдържанието, и в условията на лиценза *Криейтив Комънс (Признание – Споделяне на споделеното)* създаваните текстове са лишени от строг контрол по отношение на спазването на кодифицираните писмени норми. Затова и в тях се забелязват несъответствия с тези норми, изразяващи се в неспазване на правописни, пунктуационни и граматични правила.

В същото време обаче тези текстове по правило продължават да следват типографските модели на печатните книги – оформени са със заглавия, подзаглавия, съдържанието е структурирано в абзаци, налице са шрифтови обособявания (т.е. спазват се правилата за оформление на писмен текст, наследени от периода на господството на печатния текст). Този модел на представяне на информацията в интернет поддържа визуално илюзията за печатна книга, а оттам – поддържа и представата за достоверност и надеждност на информацията. От своя страна наследеното от печатния текст типографско оформление поражда у носителите на езика очаквания за спазване на формалните правила на стандартния език, отнасящи се до правописа и граматиката.

Затова, когато открият в текстовете в интернет правописни и граматични употреби, които не съответстват на представата им за правилност, носителите на езика могат да изпитат неудовлетвореност от кодификацията в две посоки. От една страна, се поражда впечатление, че книжовната норма е разколебана, защото правилата не се спазват и е налице необходимост от преразглеждане на кодификационните решения в посока на осъвременяването на кодифицираната норма. На другия полюс са мненията, че кодификацията е неоправдано динамична,

защото правилата се променят непрекъснато и трябва да се овладяват в движение.

Така спрямо кодификацията започват да се предявяват претенции. От една страна, че е ретроспективна, защото не отразява начина, по който се говори или се пише в определени случаи, или пък, че е твърде либерална (към регистрирането на нови чужди думи например) и толерантна (към допускането на повече дублети например). И в двата случая се създава представата, че границите на стандартния език се размиват, че има нестабилност на нормата като цяло. Често споделяно е и мнението за ширеща се неграмотност сред по-младото поколение като заплахата за самия език и за необходимост от по-рестриктивна езикова политика (Томов/Томов 2014).

Популярността на проекти за правопис и граматика в интернет (вж. напр. (<https://www.grammarly.com/>, <http://prirucka.ujc.cas.cz/>, <https://kaksepishe.com/>) свидетелства, че не намалява необходимостта на носителите на езика от придържане към кодифицираните писмени правила като условие за успешна и ефективна комуникация и гаранция за социален успех. Тази необходимост произтича от същността на писмения език – по отношение на устната форма на езика той е вторичен (графичен) код, предназначен за дистантна комуникация във времето и пространството, чрез който не само се предава, но и се съхранява информация. Тези негови характеристики обосновават необходимостта от правила, които да защитават смисъла му. Това са правилата за транспониране на устната реч в писмена (най-вече правописни и пунктуационни). Писмената комуникация е лишена от „невербалните знаци (представляващи целенасоченото предаване на невербална информация)“ (Тоцева/Totseva 2012), които съпътстват устната комуникация (жестове и мимики, тембър, височина, сила на гласа, паузи и под.). В писмения текст тези знаци се компенсират с правописно-граматични и пунктуационни правила. В този смисъл писмената комуникация продължава да се нуждае от правила с конвенционален характер, или с други думи – от кодифицирани правила.

Качествената промяна в условията на комуникация, посочена по-горе, води не на последно място и до напрежение в средите на самите български езиковеди по отношение на сега действащата кодификация в

две посоки. На дискусия се подлага както действието на книжовно-езикови правила с дълга традиция (като напр. правилото за писане на пълен и кратък член), така и проблемът за прилагането на инструмента на дублетността в отделни пунктове на нормативния комплекс (напр. при писането на част от сложните думи, при употребата на главни букви и др.).

Казаното дотук може да се обобщи по следния начин: 1. Технологи-ята интернет променя структурата на публичната писмена комуникация. 2. В периода на своето действие печатната технология е един от ключовите фактори в посока на утвърждаването на йерархизирани обществени структури. Важна роля в тези процеси играят модерните стандартни европейски езици, възникнали и развили се благодарение на тази технология. 3. Технологи-ята на печатния текст изгражда като устойчив за публичната комуникация модела *един-към-много*. В сферата на книжовните езици благодарение на книгопечатането се създават статични текстове образци, които спомагат за налагането и разпространението на кодифицираните норми като задължителни за публичната комуникация и мерило за грамотност. 4. Технологи-ята интернет налага мрежовия модел на публичната комуникация по схемата *всеки-един-към-много* и постепенно разрушава йерархичността, свойствена на предходния модел от периода на „скобите на Гутенберг“. 5. Писмените текстове в публичното пространство днес придобиват качеството *динамичност*, но така губят от надеждността си, че предават релевантна информация и че се придържат изцяло към кодифицираните писмени норми. 6. От критично значение за кодификацията на книжовните норми в днешните условия е да се отчитат нагласите на езиковата общност във връзка с предприемането на конкретни кодификаторски решения. Причината е, че днес в рамката на мрежовия модел на комуникация избор на всеки носител на езика е дали писмената му практика да бъде с частен характер, или да стане публична.

2. Преглед на изследванията върху езиковите нагласи до момента

Нагласите и ценностните ориентации са сред важните обекти за изследване в редица социални науки, а проучването им съчетава експери-

ментална и теоретична дейност. Смята се, че без да са зададени като категорични оценки, нагласите (атитюдите) мотивират предразположението на индивида/групата към последователно благоприятно или неблагоприятно действие спрямо обекта на нагласата. В този смисъл събирането на данни за езиковите нагласи и анализът им е от първостепенно значение за езиковата политика и процесите на кодификация на книжовните (стандартните) езици. При това е необходимо да се обърне внимание, че нагласите – скрити или явни – влияят върху прилагането на езиковата политика, като е възможно дори и да доведат до провала ѝ. Тъй като нагласите могат да се изследват емпирично и да бъдат изучавани директно, от тях могат да се правят изводи за степента на представеност на функциите на даден стандартен език (вж. по-нататък), доколкото тези функции са абстракции, изводими от изследването на нагласите (Garvin 1991: 89).

От 60-те години на миналия век заедно с развитието и утвърждаването на социолингвистиката като езиковедска научна област проучването на езиковите нагласи има вече дълга изследователска традиция. Принос за това имат редица научни дисциплини, сред които са социалната психология на езика, социологията на езика, социолингвистиката, лингвистичната антропология, комуникацията и дискурсният анализ.

В рамката на социалното му разбиране езикът се схваща като „мощна социална сила“ (Bourdieu 1991: 59), като много повече от средство за обмен на целенасочена референтна информация. Подчертавайки нееднородността на езика, социолингвистиката го разглежда като система от йерархично обвързани помежду си подсистеми, които имат разнообразни социални функции и различен социален статус. Затова и изследователският интерес се фокусира върху проучването на езиковата общност като цяло или на нейни сегменти, за да се търсят отговори на редица проблеми, свързани с обществения обхват на езика като феномен.

Сред тях важно място заемат въпросите за отношението на хората към езика като цяло, за статуса на даден етнически език в ситуации на билингвизъм и диглосия (Lambert et al. 1960; Garrett et al. 2003, Garrett 2010). Широко проучван е и статусът на различните форми на езика, както и на употребата на определени езикови форми (варианти) и оценката им от носителите на езика.

В центъра на изследователския интерес са и нагласите на общността като цяло или на определени обществени групи към различни аспекти на функционирането на езика. Все повече място сред тях заемат изследванията на нагласите във връзка с въпросите на езиковата промяна. Изследват се и езиковата лоялност, както и отношението на езиковите малцинства към собствения им език в рамките на по-големи езикови общности, където като официален език е възприет друг стандартен език (вж. Schiffman 1996).

Отчита се, че езиковите нагласи са важен фактор при вземането на различни решения в езиковата област, тъй като трудно могат да се манипулират и не се поддават на социално инженерство, понеже се формират на подсъзнателно ниво в продължение на дълъг период от време и са резултат от сложното взаимодействие на много социолингвистични и психологически фактори.

Теоретичните възгледи за езиковите нагласи попадат в две основни категории: бихевиористка и менталистка (когнитивна). Преди началото на 60-те години на миналия век изследването на нагласите към езика не е във фокуса на изследователския интерес, доколкото в рамката на бихевиоризма езикът се разглежда като поведение, а не като когнитивна или ментална дейност. Във възгледа на бихевиористите нагласите са явно поведение, те представят реакциите на хората спрямо социални ситуации. Следователно те могат да бъдат наблюдавани, подредени и анализирани (вж. Fasold 1984: 147–148). Слабост на тази теория е, че нагласите не могат да се използват за прогнозиране на поведението (Aghyisi and Fishman: 1970: 138), което очевидно намалява нейната полезност като средство за обясняване на човешкото поведение.

Съгласно менталистките концепции „нагласата е психическо състояние на готовност, организирано чрез опит, упражняващо директивно или динамично влияние върху отговора на индивида на всички обекти и ситуации, с които това състояние е свързано“ (Allport 1954: 24). Като състояние на готовност, нагласата е променлива, която действа като посредник между даден стимул, който засяга индивида, и реакцията му (Appel and Muysken 1987: 16; Fasold 1984: 147). В рамката на ментализма структурата на нагласата има три компонента: *когнитивен*,

афективен и *конативен*. Когнитивният аспект представя структурата на вярванията (убежденията) на индивида; афективният компонент отчита емоционалните реакции на индивида, докато конативният компонент е предразположението на индивида да действа спрямо обекта или ситуацията, свързани с нагласата.

Езиковите нагласи са индивидуални (личностни), групови убеждения (вярвания), предпочитания и желаниа относно езика (Baker 1992; Wolfram et al. 1999), които могат да имат отчетливо влияние за обществената и политическата роля на езика или на даден вариант на езика в обществото“ (Nolan 2013: 153). Езиковите нагласи влияят и върху ежедневието на хората – образованието им, самооценката и възможностите за кариерно развитие.

В предлаганата теоретична рамка за изследването на езиковите нагласи на българите към книжовния език и към девет граматични норми в динамика (посочени тук на с. 33), ще се придържаме към менталисткия подход, доколкото той е определено преобладаващ в изследванията по темата (вж. Appel and Muysken 1987; Baker 1992; Baker 2000; Garrett 2010; Labov 1966; Hoare and Coveney 2000 и др.). Основното достоинство на този подход е, че дава възможност да се извличат резултати, които могат да се използват за прогнозиране на поведението, а тъкмо това е от изключително значение за кодификаторската практика.

Наред с това обаче е необходимо да се посочи, че съществуват и емпирични трудности относно прилагането на менталисткия възглед за нагласите. Основната е свързана с измерването им във връзка с валидността и надеждността на измерването. Възниква въпросът, че ако нагласата е вътрешно състояние на готовност, как това състояние може да бъде изолирано, идентифицирано и различавано от другите „вътрешни“ състояния, които могат да имат някакво влияние върху поведението. В този смисъл се поставя и въпросът за т.нар. *парадокс на наблюдателя* при провеждането на теренни изследвания, свързан с това доколко задаването на някакъв въпрос може да изкриви отговора му, като напр. *кой, къде, кога* и *как* задава въпроса (Schiffman 1996) и каква е вероятността от даване на социално приемливи отговори от респондентите при социологическото анкетиране.

Изследователски техники

От 1960 г. насам езиковите нагласи се проучват с три изследователски техники (Ryan et al. 1982). Често прилагана техника е *контент анализът* във връзка с отношението към различните варианти на езика като важен източник на информация за относителния статус и достойнствата на тези варианти. Тук спадат наблюденията на текстове, функциониращи в различни обществени сфери – напр. на текстове в институционалната или медийната сфера (вж. Bourhis 1984; Ликоманова, Трифонова/Likomanova, Trifonova (ред./ed.) 1999), както и етнографски изследвания. Добра илюстрация на този тип анализи е проведението от Дж. Фишман и колегите му изследване (Fishman et al. 1971), които изучават пуерториканската общност в Ню Йорк и отношението им към английски и испански език въз основа на вестниците на тези два езика, което позволява да се направят изводи и за социалните роли на двата конкуриращи се езика.

Развитието на корпусната лингвистика дава много възможности за прилагането на техниката на *контент анализа*. Данните от корпуси са определено важен ресурс за проучването на нагласите към езика. Корпусите позволяват бърза обработка на огромен обем от текстове, но поради особеностите на комуникацията в интернет, посочени по-горе, е много важно как са структурирани, за да се извлича от тях релевантна информация.

Втората техника, добила популярност в литературата като *директен метод*, е изследването на нагласите на езиковата общност чрез интервюта с въпросници. Предимството на този метод е, че може да се получи информация за конкретни нагласи. Може например да се сравняват нагласите към говоренето на два езика (каквито са напр. стандартният английски и т. нар. черен английски, но и към превключването на кода (Fitch 1983), а на микроравнище – за различни произносителни и граматични варианти, както и за подбора на лексиката (Greenbaum and Quirk 1973; Labov 1966).

Третият методологичен подход за изучаването на езиковите нагласи е индиректният. Този подход, наричан *парадигма за оценка на говорещия* (Райън и др. 1988), изисква от участниците да оценят говорещия според речта му. Оценките могат да обхващат редица елементи. Напри-

мер от слушателите може да се поиска да посочат дали мислят, че говорещият е приятелски настроен или пък колко е интелигентен. Тъй като се предполага, че останалите лингвистични фактори се контролират, се счита, че оценките за говорещите по устни записи отразяват основно отношението на слушателите към езиковото поведение. Този метод следователно осигурява непряк начин за придобиване на данни за езикови нагласи. Неговото предимство е, че рискът от даване на социално приемливи отговори значително намалява.

В литературата върху нагласите се изтъква, че изследванията в рамките на трите посочени тук най-разпространени подхода са валидни само ако измерват това, което претендират, че мерят, и следователно винаги има елемент на несигурност, т.е. дали въпросите и отговорите им действително съдържат нагласите към обекти или ситуации. Една от основните критики относно проучването на нагласите е, че изводите от наблюдавано поведение на субектите на нагласата в най-добрия случай представляват само променливи или комбинация от тях, които могат или не могат да се отнасят до нагласата.

3. Езиковите нагласи в рамката на теорията на книжовните езици и на кодификаторската практика

Както вече бе изтъкнато нееднократно дотук, проучването на езиковите нагласи е от особена важност и значимост за езиковата политика като цяло и за процесите на кодификация на книжовните (стандартните) езици като нейна съставна част. При това е необходимо да се обърне внимание на това, че нагласите – скрити или явни – влияят върху прилагането на езиковата политика, като е възможно дори и да доведат до провала ѝ.

Въпросът за необходимостта от изследването на езиковите нагласи и ценностните ориентации към езика в рамката на теорията за книжовните (стандартни) езици на Пражкия лингвистичен кръг се повдига от двама негови представители: Пол Гарвин (вж. Garvin 1959, 1993) и Фр. Данеш (вж. Данеш/Danesh 1988), чиито работи използваме като изходна теоретична база при изследването на нагласите на българската езикова общност към днешния книжовен език и към девет кодифицирани писмени граматични норми, изброени по-горе.

Когато обсъжда въпроса за важността на позициите на езиковата общност към книжовния език, Фр. Данеш (у Данеш това понятие съвпада със съдържанието на понятието *ценностна ориентация* и е с по-широк обем от обема на понятието *нагласи*, който използваме в тази работа) изтъква, че позициите към езика представляват „сложен и вътрешно нееднороден комплекс от взаимно обуславящи се елементи“ (Данеш/Danesh 1988: 282). Той посочва, че в по-голямата си част тези позиции могат да бъдат представени като антиномии, сред които първостепенна важност има опозицията *рационална : нерационална ориентация*. От нея Данеш извежда други две антиномии, пряко свързани според автора с езика: *действително езиково поведение : убеждения и възгледи за книжовния език*. От това противопоставяне следва опозицията *същностни (действителни) причини за езиково поведение и заявени (т.е. социално приемливи) мотиви*. Следващото обособено от Данеш противопоставяне с пряко отношение към кодификацията на книжовните норми е *отрицателна позиция към езиковите промени : охотно възприемане на промените* като отражение на напрежението между статика и динамика в книжовния език, намерило разрешение в прилагането на принципа за *гъвкава стабилност*, формулиран от В. Матезиус, както и в наблюдението на Р. Якобсон за „терапевтичните промени“ в езика (Jakobson 1929). Данеш извежда още две опозиции по отношение на позициите на езиковата общност. Първата от тях е *изолационизъм : универсализъм* и е свързана с междуезиковите взаимодействия, както и с взаимодействията между различните варианти на езика – напр. *териториален диалект – книжовен език, сленг – книжовен език*). Втората е с членове *цялостност : вариантност*, като всеки от тях е застъпен в различна степен в рамките на различните равнища на книжовния език. Посочените шест антиномии задават сложния обществен контекст, който кодификаторската практика неизбежно трябва да отчита при вземането на едно или друго конкретно решение.

В предложената от Пол Гарвин *Концептуалната рамка за изследване на езиковата стандартизация* (вж. Garvin 1993), която определено има приносен характер за развитието на теорията на книжовните езици, книжовният (в терминологията на Гарвин *стандартен*) език е дефиниран от гледна точка на културната политика като „кодифицира-

на форма на езика, способна да изразява важни културни ценности в модерната езикова и културна общност“. Подчертава се, че за да е успешна, кодификацията трябва да отчита три ключови фактора: *структурните особености на езика, функциите му и нагласите на езиковата общност*. Като структурни характеристики на книжовния език в коментирания теоретична рамка се обособяват принципите за „гъвкава стабилност“ и „интелектуализация“ на стандартния език, формулирани в теоретичните разработки съответно на В. Матезиус и Б. Хавранек в Пражката школа. Факторите, имащи отношение към гъвкавата стабилност и интелектуализацията, се фокусират във виждането на автора за лингвистичните променливи в сферата на речника и стила; факторите, имащи отношение към нагласите, се свързват с поведенски и ситуативни променливи.

От особена важност в теоретичен аспект е обвързването от Гарвин на функциите на стандартния език с нагласите към него и особено допускането, че дадена нагласа е производна/следствие от определена функция. И доколкото функциите на книжовния език са конструкти, а нагласите могат да се изследват емпирично и да бъдат изучавани директно, от тях могат да се правят изводи за степента на представеност на функциите на даден стандартен език. Така емпиричното изследване на нагласите позволява да се види в каква степен даден стандартен език притежава обособените функции. В разглежданата теоретична рамка са изведени следните пет функции на стандартния език и съответстващите им нагласи:

Функции	Нагласи
обединяваща	на езикова лоялност
разграничаваща	
престижна	на гордост
еталонна/референтна	осъзнаване на нормата
на участие	желание за участие

Емпирично изследване на езиковите нагласи с инструментариума на индиректния метод (представително социологическо изследване с въпросник) с последващ анализ на данните би могло да хвърли светлина върху развитостта на функциите на българския книжовен език в

условията на дигиталната ера и да даде отговор на въпроси, които стоят пред съвременната кодификаторска практика и засягат пряко носителите на езика във връзка с прилагането на общозадължителните кодифицирани правила в областта на правописа и на граматиката.

Досега у нас не е правено мащабно изследване на езиковите нагласи по отношение на стандартния език, което да позволи да се направи пълен и достоверен анализ за степента, в която са развити посочените по-горе функции на днешния български книжовен (стандартен) език. До този момент у нас кодификаторската практика е използвала най-вече техниката на контент анализа и се опира на ресурси от писмени текстове (най-вече художествена литература и медийни текстове), а от последните 20 години използва и данни от корпуси. През двете последни десетилетия се работи предимно с корпусни ресурси, какъвто е Българският национален корпус <http://dcl.bas.bg/bulnc/>, представящ писмената практика със средствата на книжовния език, и BGSpeech, регистриращ процесите в устната реч <http://bgspeech.net/index.html>. Ценен ресурс за наблюдение на различни пунктове от нормативния комплекс с оглед на рецепцията на кодификацията от носителите на книжовния език са и запитванията към Службата за езикови справки и консултации при ИБЕ на БАН <http://ibl.bas.bg/informatsiya/uslugi/konsultatsii/>.

За българския език до момента има редица по-частни и без претенции за представителност изследвания върху езиковите нагласи спрямо единични речеви явления (вж. подробно у Алексова/Aleksova 2013). Представителни данни за езиковите нагласи по отношение на 12 явления от устната реч⁴ предоставя Кр. Алексова в изследването си „Езиковите нагласи и вариантността в устната реч (върху материали от национална представителна анкета)“ (вж. Алексова/Aleksova 2013). То е осъществено по проекта „Изследване на модели и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, финансиран от Фонда за научни изследвания (Дог. № ДТК 02/11 от 16.12.2009 г.). Коментираното изследване е първото у нас, което задава методологическа рамка и е надеждна основа за по-нататъшната работа върху проучването на езиковите нагласи като цяло, както и по отношение на редица разколебани в устната реч кодифицирани граматични правила, които управляват сферата на писмената комуникация в публичната сфера.

Конкретно за нуждите на кодификаторската практика като теоретично обоснована научноприложна дейност е важно изследването на нагласите на езиковата общност към определени кодифицирани норми, при които от десетилетия се наблюдава напрежение между устната и писмената норма. Спецификата на кодифицираната писмена норма (обхващаща сферите на правописа и граматиката, а до известна степен и лексикона) е, че тя е обект на нарочно изучаване в рамките на обучението по българския език и е задължителна за официалните сфери на общуване. Това осигурява и нейната устойчивост и възпроизводимост в писмените текстове в официалното общуване (и в условията на технологията интернет). Това от своя страна е в основата на осъзнаването ѝ като еталон за „правилност“ от носителите на езика, с който те съотнасят реалната писмена практика (включително и на дигиталните текстове).

В България кодификацията на книжовноезиковите норми е от „академичен тип“ (вж. Garvin 1993) и се осъществява от Института за български език на БАН (от 1942 г. насам).

Действащите кодификационни документи понастоящем са *Официален правописен речник* (ОПР/OPR 2012), *Официален правописен речник. Глаголи* (ОПРГ/OPRG 2016) и *Грамматика на съвременния български книжовен език* (ГСБКЕ/GSBKE 1982–1983). Нормативна функция, макар и не в пълна степен, доколкото е речник тезаурус, изпълнява и академичният Речник на българския език (<http://ibl.bas.bg/tbe/>). Тези документи регулират официалното общуване със средствата на българския книжовен език във всички обществени сфери и осигуряват необходимата за процеса на общуване унификация и наред с това стилова и регистрова специализация. Кодифициращата функция на академичния правописен речник е препотвърдена и от нормативни актове от най-ново време, какъвто е Държавният образователен стандарт за усвояването на българския книжовен език в системата на предучилищното и училищното образование (ДВ, бр. 67 от 26.08.2016 г., в сила от 01.09.2016 г.). В чл. 2 на този документ се регламентира, че „Кодифицираните норми на българския книжовен език се прилагат в системата на предучилищното и училищното образование съгласно действащия към съответния момент академичен правописен речник на Института за

български език към Българската академия на науките“, а според чл. 4. (1) „Изучаването и използването на българския книжовен език в системата на предучилищното и училищното образование е право и задължение на всеки български гражданин“ (вж. Наредба/Naredba 2016). Посочената нормативна база отчетливо потвърждава факта, че кодификацията на книжовната норма у нас е с институционален характер, което пък действа в посока на формиране на нагласа за *лоялност* към книжовния език като цяло. Степента на наличие на тази нагласа е индикатор за това доколко писменият книжовен език изпълнява *обединяваща* и *разграничаваща* функция.

Степента, в която се проявява всяка една от обособените в рамката на П. Гарвин нагласи, може да се провери чрез внимателно разработен въз основа на тези нагласи въпросник, предварително коригиран въз основа на дискусии с фокус групи.

Гарвин заема термина *езикова лоялност* от У. Вайнрайх (Weinreich 1953: 101) и уточнява, че това е позитивна нагласа, която представлява континуум от емоционалност. На единия му полюс нейна илюстрация е страстната любов към дадения език, възприемането му като „национално богатство“, а на другия – може да се изразява в емоционално неутрално убеждение за практичност и полезност на езика, което Гарвин нарича „прагматична лоялност“ (отношение, понастоящем изразявано към английския език поради функцията му на *lingua franca* в световната комуникация).

Нагласата *лоялност* към книжовния език може да се проследи чрез отговорите на респондентите на редица конкретни въпроси. Такъв е например по-общият въпрос за мястото на българския книжовен език в йерархията на останалите елементи на националната идентичност (знаме, герб, държавни институции, религия, историческа памет и под.). Други въпроси, свързани с нагласата *лоялност* на езиковата общност към книжовния български език, са за степента, в която този език служи като средство за интеграция и спомага за запазване на националната ни и културна идентичност, както и доколко правилното писане ни обединява и съхранява като нация. Нагласата *лоялност* се тества и с въпроси за допустимостта на заместването на кирилицата със символи от други графични системи, за това в каква степен книжовният език е

податлив/неподатлив на влияния от чужди езици, както и доколко респондентите го оценяват като богат/беден. Тук попада и въпросът за необходимостта от държавна регулация в езиковата област.

Нагласата *гордост* от владеенето на книжовния език е индикатор за степента на развитост на *престижната* му функция. Тази нагласа може да се проявява на две равнища – общност и индивид: общността е горда със своя книжовен език, а индивидът – от степента, в която го владее (Garvin 1990: 96).

Представеността на тази нагласа може да се проследи с отговорите на въпроси като: доколко е престижно да се пише правилно, в каква степен придържането към книжовните правила на писмената реч служи като лакмус за грамотност, каква е личната мотивация да се пише правилно и доколко в днешно време останалите българи според респондентите са мотивирани да прилагат стриктно книжовноезиковите правила, както и в каква степен владеенето на книжовните норми е важна предпоставка за социален успех. Връзка с коментираната нагласа *гордост* могат да имат и въпроси, засягащи образователния и материалния статус на носителите на езика: дали според анкетираните високообразованите и хората с висок жизнен стандарт допускат по-малко граматични грешки от останалите.

Изследването се фокусира най-вече върху измерването на нагласата *осъзнаване на нормата*, която е индикатор за *еталонната (референтната)* функция на книжовния език. Тази нагласа е свързана най-отчетливо с проблема за *промяна/запазване* на част от сега действащите кодифицирани граматични правила, при които се наблюдава най-силно разколебаване в устната книжовна реч.

Основен въпрос за измерването на тази нагласа трябва да бъде дали разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена. Нагласата *осъзнаване на нормата* в изследването може да се измери и чрез следните конкретни въпроси: доколко според респондентите се спазват писмените правила на българския книжовен език; необходимо ли е да се спазват граматичните правила на книжовния език и при устно общуване; кои според респондентите са важните граматични правила, които те могат да посочат; доколко спазването на писмените правила при официална кореспонденция с институции и клиенти затруднява

респондентите; спазването на граматичните правила обусловено ли е възрастово. От особена важност за изследването е въпросът в каква степен всяко от деветте най-разколебани в устната реч граматични правила анкетираните определят като трудни за спазване.

Важно значение за измерването на нагласата *осъзнаване на нормата* имат и въпросите за *рецепцията на кодификацията*. Те са свързани с това дали училищното обучение подпомага усвояването на правилата на книжовния език, както и с това да се търси отговор от респондентите за най-надеждните ресурси, когато някой е мотивиран да пише без грешки. Въпрос от този кръг може да бъде и какви са според анкетираните причините за неспазването на писмените правила на книжовния език. Отношение към рецепцията на кодификацията имат и въпроси като: дали правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва ли да бъдат осъвременени, доколко книжовният език (т.е. правилата му) трябва да бъдат по-ясни и разбираеми за широк кръг носители на книжовния език. Такива въпроси са свързани основно с проблема за метаязика на самата кодификация, с това в каква степен този метаязык е специализиран и натоварен с лингвистична терминология (вж. Станчева/Stancheva 2012). От отговорите на такива въпроси би могло да се съди доколко кодифицираните правила имат характер на инструкция за действие, разбираема и приложима от максимален брой носители на езика.

Отношение към нагласата *осъзнаване на нормата* има и въпросът защо и в какви сфери най-често не се спазват писмените правила на българския книжовен език. Такъв въпрос засяга отношението на анкетираните към степента на задължителност на писмените правила в различните ситуации на общуване. Въпросът към респондентите: „Правите ли забележки на хора, които допускат правописни грешки?“ също е необходимо да присъства с цел измерване степента на нагласата *осъзнаване на нормата*.

При измерването на тази нагласа след отговорите на въпросите от анкетата на респондентите може да се предложи да попълнят по желание писмено кратък тест, разработен от езиковедите в екипа. Той представлява кратък писмен текст, в който има осем позиции на думи и изрази в скоби, като е необходимо анкетираните да ги попълнят писмено.

За да се проследи действителното им езиково поведение, в условието е посочена формулировката: попълнете в „съответната форма“, а не в „правилната форма“. Всички позиции за попълване трябва да са така подбрани, че да се проследи при писане спазването/неспазването на осем от кодифицираните граматични норми в динамика. Само за една от нормите (употребата на деепричастие) е най-добре да се пита дали употребата ѝ е правилна/неправилна, за да се види дали се осъзнават синтактичните рестрикции при употребата ѝ, тъй като в този случай правилността не може да се провери на равнище употреба на писмена форма, както е в случая с останалите граматични норми в динамика.

Целта на теста е да се провери в каква степен нагласата *осъзнаване на нормата* (и в по-широк смисъл декларираната позиция към съответната норма) съответства на действителното езиково поведение на респондентите.

Анализът на отговорите на въпроса от анкетата в каква степен всяко от деветте посочени в него граматични правила анкетирания определят като трудни за спазване, и на реалното им езиково поведение при изпълнението на теста може да отговори на редица важни въпроси. Най-напред това е ключовият за теорията на нагласите въпрос доколко нагласите влияят върху поведението на субектите им.

Във връзка с проблемите на кодификацията на всяка от изследваните девет граматични книжовни норми може да се търси отговор на редица по-конкретни въпроси. Сред тях са например: доколко кодифицираната норма се осъзнава във всеки един от набелязаните пунктове; дали действително сегашната кодификация на писмената норма се оказва консервативна при всяка от изследваните писмени норми; каква е степента на мотивацията за спазване на правилата в писмен текст и необходимо ли е метаезикът на кодификацията да бъде променен, за да подпомогне тази мотивация; доколко промените в образованието във връзка с въвеждането на задължителната матура по български език и литература (от 2008 г. насам) влияят върху поддържането на сега действащата кодификация и др.

Нагласата *желание за участие*, изведена в рамката на П. Гарвин, е индикатор за развитостта на функцията за *участие* на книжовния език. Тази нагласа според Гарвин „засяга всички елементи на културната

модернизация и не се ограничава до нейния езиков аспект“ (Garvin 1993: 51–52). Функцията *участие* на книжовния език се обвързва със структурната му характеристика *интелектуализация*, която дава възможност на езиковата общност да общува пълноценно и „да участва в съвременния живот с всички научни, интелектуални, политически и културни постижения, като използва собствения си език и без да се налага да прибегва до друг език“. По отношение на езика нагласата *желание за участие* предполага възможността за промяна на езика или пък на охотно възприемане на елементи от друг език. Тази нагласа може да влезе в конфликт с нагласата за лоялност като индикатор за сепаратистката (разграничаващата) функция на книжовния език. Във връзка с изследването на нагласата за участие в анкетата могат да присъстват въпроси доколко респондентите смятат книжовния език за богат/беден, доколко е податлив/неподатлив на влияния от чужди езици, доколко навлизането на чуждици се оценява като естествен процес. Нагласата за *участие* може да се изследва и с въпрос за владенето на чужди езици от респондентите.

4. Идентифициране на нормите за изследване

Промените, настъпили в областта на граматичните норми в устната реч, несъмнено са резултат от развойните процеси в самия книжовен език и са със системен характер, но не са отразени в сега действащата кодификация, а дори напротив – получили са препотвърждение с последния правописен речник от 2012 г. чрез два от инструментите на кодификацията: прескриптивния и дескриптивния – и под формата на правила в увода на нормативния справочник, и под формата на регистрацията на формите в словника при съответните заглавки (и парадигмите им).

Едно по-опростено и елементарно разбиране, че кодификацията неизбежно трябва да следва граматиката на устната реч, за да отразява своевременно настъпилите промени в устната книжовна практика, не намира еднозначна подкрепа при наблюдаването на писмената практика. Например широко дискутираното в устната книжовна реч явление „мекане“ с генерализиране на окончанието *-ме* за 1 л. мн.ч. сег.вр.,

присъщо за глаголите от трето спрежение, и при глаголите от първо и второ спрежение (напр. *ходиме, пишем, четем*) не се схваща като „некнижовно“ в устната реч (вж. Алексова/Aleksova 2013), но в същото време то не прескача в писмените текстове (по данни от резултатите на задължителната национална матура по български език и литература от 2008 г. насам). В същото време има граматични явления от устната книжовноезикова практика, които отдавна са преминали доста по-лесно бариерите на правилността и напук на образователните програми и самоотвержените усилия на учителите по български език все по-трудно могат да бъдат удържани само в устната реч. Такова явление например е продължаващото изтласкване на *кого*-формите и от писмения език, резултат от действието на процеса на разпадане на падежните форми и при местоименията.

Как обаче езиковата общност би възприела либерализиране на кодификацията по отношение на нормите, които поне от половин век насам са доста разколебани и negliжирани в устната реч? Отговор на този въпрос несъмнено би могло да даде изследването на езиковите нагласи по отношение на тези норми.

Както свидетелстват данните от Службата за езикови справки и консултации на Института за български език при БАН, най-големи трудности у носителите на книжовния език при създаването на писмен текст предизвиква спазването на девет кодифицирани граматични норми, широко пренебрегвани в устната книжовна реч от десетилетия.

Това са:

писането на *кого*-формите,

употребата на бройната форма,

употребата на възвратното притежателно местоимение *свой/си*,

употребата на мн.ч. на еловите причастия в състава на учтивата форма,

употребата на деепричастието,

правилото за променливо Я във формите за мн.ч. на миналите деятелни и миналите страдателни причастия от глаголи с променливо Я,

т. нар. „мекане“.

Тук се отнасят и две правила, които са само графични и нямат изход в устната реч:

- писането на главни и малки букви в съставните собствени имена и
- правилото за писане на пълен и кратък член.

Нагласите към промяна/запазване на тези правила обаче не би трябвало да се изследват изолирано, а само във връзка с нагласите към книжовния език по отношение на символните му функции (вж. Garvin 1995) и най-вече на националнорепрезентативната му функция – да обединява българската езикова общност във и извън националните граници, да бъде белег за национална идентичност (и то преди всичко що се отнася до писмената му форма).

Прегледът на историята на кодификацията на тези правила от последните 70 години дава представа както за разколебаването на нормата в устната реч, така и за състоянието на самата кодификация през разглеждания период.

5. Инструментариум

За целите на настоящото изследване се спазват принципите на количествените изследователски техники при събирането и анализа на данни. Езиковите нагласи към книжовния език и определени граматични норми в динамика се измерват с *директния метод* предвид предимството му да мери нагласи по отношение на важни за кодификацията конкретни явления в обхвата на книжовната норма, както и на явления, засягащи книжовния език като цяло. Прилагането на тази изследователска техника се осъществява с представително социологическо изследване. То отчита множество социални променливи, редица от които могат да се окажат фактори при формирането на една или друга нагласа. Разработването на въпросника за изследването се предшества от работа с фокус групи, за да се извлече предварителна информация, въз основа на която да се прецизира въпросникът.

С цел да се проследи връзката между нагласите и езиковото поведение един от сегментите на анкетата, засягащ важния за кодификацията проблем за девет граматични норми в динамика, е „засечен“ с кратък

тест, който респондентите трябва да попълнят – т.е. директният метод се съчетава с метода на дискурсия анализ.

6. Изследователски хипотези

Чрез анализа на данните от анкетата и на краткия писмен тест ще се верифицират следните изследователски хипотези:

Хипотеза 1 – Верифициране на допускането, че устният и писменият език за носителите на българския книжовен език са два автономни кода с различен материален носител и различна йерархия на функциите. При писмения език превес имат обособените в теорията на книжовните езици символни функции (обединяваща и разграничаваща, престижна, на образец за правилност, както и функцията на участие). За езиковата общност книжовният език в писмената си версия е преди всичко „съкровищница“, способна да съхранява и акумулира традициите, културното наследство и съзнанието за национална принадлежност и идентичност, като важно значение в случая има и графичният код (кирилицата). В устния език доминира инструменталната функция на езика – да се поддържа непосредственото общуване. Символните функции в устната форма на книжовния език са изразени в доста по-слаба степен.

Хипотеза 2 – Верифициране на допускането, че е налице нагласа за различна степен на спазване на правилата в двата кода – докато в устната форма има нагласа за пренебрегване на кодифицираните правила в по-висока степен поради динамиката на нормата, то в писмената форма има нагласа към по-стриктно придържане към тях в официалното общуване.

Хипотеза 3 – Нагласите за предприемане на евентуални промени в кодифицираните правила в устната и писмената форма на езика съществено се различават поради различната йерархия на функциите им, посочена по-горе.

Хипотеза 4 – Общата езикова нагласа, представяща спецификата на българската езикова общност по отношение на граматичната норма на писмения език, е по-скоро *умерено консервативна*. Предприемането на промени в редица кодифицирани граматични норми в посока на осъв-

ременяването им по-скоро ще срещне отпор, отколкото одобрение у носителите на езика.

Хипотеза 5 – В определени пунктове на кодифицирания нормативен комплекс метаезикът на кодификацията се нуждае от прецизиране и оптимизиране с оглед на общозадължителния характер на писмените книжовни норми. Много е вероятно изследването да установи нагласа към спазването на определени правила в писмения език, които обаче повсеместно се нарушават поради затруднената рецепция на правилата.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Представената тук теоретична рамка за изследване на обществените нагласи на българите към българския книжовен език с оглед на процесите на кодификация на книжовните норми е във връзка с дейностите по първия етап на проект ДН10/5 от 15.12.2016 г. на Института за български език при БАН с Фонда за научни изследвания.

² В тази работа използваме термините *книжовен* и *стандартен* език като синоними в смисъл на кодифицирана форма на модерен език, доколкото по традиция в англоезичната литература се използва терминът *стандартен език*, а в славянския свят – *книжовен* или *литературен език*.

³ Вж. Друмев, В. „Няколко думи за изучаване и обработване на българския сегашен език и за народната ни книжнина въобще“. – *Периодическо списание*, 1870, кн. 1, стр. 13.

⁴ Изследваните явления са свързани предимно с фонетични отклонения от кодифицираната норма и в този смисъл измерват нагласата *осъзнаване на нормата*, която от своя страна е в корелация с *еталонната функция* на стандартния език.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Алексова 2013: *Алексова, К.* Езиковите нагласи и вариантността в устната реч (върху материали от национална представителна анкета) – <http://slav.uni-sofia.bg/naum/liliseriess/diss/2013/4>. [Aleksova 2013: *Aleksova, K.* Ezikovite naglasi i variantnostta v ustnata rech (varhu materiali ot natsionalna predstavitelna anketa) – <http://slav.uni-sofia.bg/naum/liliseriess/diss/2013/4>.]

ГСБКЕ 1982–1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1–3. София, Издателство на БАН. [GSBKE 1982–1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1–3. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Данеш 1988: *Данеш, Фр.* Позиции и оценочные критерии при кодификации. – В: Теория литературного языка в работах ученых ЧССР. Новое в зарубежной лингвистике, вып. XX, 280–293, Москва, Прогресс. [Danesh 1988: *Danesh, Fr.* Pozitsii i otsenochnye kriterii pri kodifikatsii. – In: Teoriya

literaturnogo iazyka v rabotah uchenyh ChSSR. Novoe v zarubezhnoi lingvistikе, вып. XX, 280–293, Moskva, Progress.]

Друмев 1870: *Друмев, В.* Няколко думи за изучаване и обработване на българският сегашен език и за народната ни книжнина въобще. – Периодическо списание, кн. 1. [Drumев 1870: *Drumев, V.* Nyakolko dumi za izuchavanie i obrabotvanie na balgarskiy segashen ezik i za narodnata ni knizhnina vaobshte. – Periodicheskо spisanie, kn. 1.]

Ликоманова, Трифонова (ред.) 1999: *Ликоманова, И., Трифонова, Й. (ред.)*. Медиите и езикът им/ни. София, Издателство „Ето“. [*Likomanova, Trifonova (ed.)* 1999: Likomanova, I., Trifonova, Y. (ed.). Mediite i ezikat im/ni. Sofia, Izdatelstvo „Eto“.]

Мелтев 2013: *Мелтев, М.* АУДИОВИЗУАЛНО СЪДЪРЖАНИЕ (конвенционални и интернет формати). Доклад за Есенна конференция на Департамент „Масови комуникации“, НБУ, 28/29.11.2013. file:///C:/Users/RSt/Downloads/mihail-meltev-esen-2013%20(2).pdf. [Meltev 2013: *Meltev, M.* AUDIOVIZUALNO SADARZHANIE (konventsionalni i internet formati) Doklad za Esenna konferentsia na Departament „Masovi komunikatsii“, NBU, 28/29.11.2013. file:///C:/Users/RSt/Downloads/mihail-meltev-esen-2013%20(2).pdf]

Наредба 2016: *Наредба № 6 от 11.08.2016 г. за усвояването на българския книжовен език.* ДВ, бр. 67 от 26.08.2016 г. http://zareformata.mon.bg/documents/naredba_6_11.08.2016_bg_ezik.pdf [Naredba 2016: *Naredba № 6 от 11.08. 2016 г. за usvoyavaneto na balgarskiya knizhoven ezik.* DV, br. 67 от 26.08.2016 г. http://zareformata.mon.bg/documents/naredba_6_11.08.2016_bg_ezik.pdf]

ОПР 2012: *Официален правописен речник на българския език.* София, Просвета. [OPR 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia, Prosveta.]

ОПРГ 2016: *Официален правописен речник на българския език.* Глаголи. София, Просвета. [OPRG 2016: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Glagoli.* Sofia, Prosveta.]

Станчева 2012: *Станчева, Р.* Правописните правила – време за промяна в подхода. – Български език, № 1, 17–23. [Stancheva 2012: *Stancheva, R.* Pravopisnite pravila – vreme za promyana v podhoda. – Balgarski ezik, № 1, 17–23.]

Томов 2014: *Томов, М.* Кризата в езика – реалност или предубеждение. – Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г. Секция „Бълг. език“. Подсекция „Съвременен бълг. език. Норма, комуникации, менталност“. София, УИ „Св. Климент Охридски. [Tomov 2014: *Tomov, M.* Krizata v ezika – realnost ili predubezhdenie. – Treti mezhdunar. kongres po

balgaristika, 23–26 may 2013 g. Sektsia „Balg. ezik“. Podseksia „Savremenен balg. ezik. Norma, komunikatsii, mentalnost“. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.]

Томов 2001/2002: *Томов, М.* Начало на езиково планиране в Института за български език. – Български език, № 1, 65–69. [Томов 2001/2002: *Томов, М.* Nachalo na ezikovo planirane v Institutata za balgarski ezik. – Balgarski ezik, № 1, 65–69.]

Тоцева 2012: *Тоцева, Я.* Невербални средства за общуване. http://rabotatanatotseva.blogspot.bg/2012/01/blog-post_25.html [Totseva 2012: *Totseva, Ya.* Neverbalni sredstva za obshtuvane. http://rabotatanatotseva.blogspot.bg/2012/01/blog-post_25.html]

Туджаров 2007: *Туджаров, Хр.* Същност на интернет. <http://tuj.asenevtsi.com/IntT/IntT003.htm>. [Tudzharov 2007: *Tudzharov, Hr.* Sashtnost na internet. <http://tuj.asenevtsi.com/IntT/IntT003.htm>.]

Уикипедия: <https://bg.wikipedia.org/wiki> [Wikipedia: <https://bg.wikipedia.org/wiki>]

Agheysi and Fishman 1970: *Agheysi, R. and Josh. A. Fishman.* Language Attitude Studies: A Brief Survey of Methodological Approaches. – *Anthropological Linguistics*. Vol. 12, No. 5 (May, 1970), pp. 137–157.

Allport 1954: *Allport, G. W.* The nature of prejudice. New York, NY: Addison-Wesley.

Appel and Muysken 1987: *Appel, R. and P. Muysken* Language Contact and Bilingualism. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Baker 1992: *Baker, C.* Attitudes and language. Clevedon: Multilingual Matters.

Baker 2000: *Baker, C.* Foundations of bilingual education and bilingualism. Clevedon: Multilingual Matters.

Bourdieu 1991: *Bourdieu, P.* Language and Symbolic Power. First published 1991 by Polity Press in association with Basil Blackwell. Editorial office: 79 Polity Press, 65 Bridge Street, Cambridge CB2 1UR, UK, 59–65.

Bourhis 1984: *Bourhis, R. Y.* Conflict and Language Planning in Quebec. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.

Bourhis, Sachdev 1984: *Bourhis, R. Y. and Itesh Sachdev.* Vitality Perceptions and Language Attitudes: Some Canadian Data.

Cargile 1998: *Cargile, A.* Language attitudes as a social process: A conceptual model and new directions. https://www.researchgate.net/publication/237948327_Language_attitudes_as_a_social_process_A_conceptual_model_and_new_directions.

Fasold 1984: *Fasold, R.* The sociolinguistics of society. Oxford: Blackwell.

Fishman 1971: *Fishman, J. A.* Societal bilingualism: stable and transitional. – In: J. A. Fishman and R. L. Cooper (eds.), *Bilingualism in the Barrio*. Bloomington, Indiana: Indiana University.

Fishman et al. 1971: *Fishman, J. A., R. Cooper and R. Ma.* *Bilingualism in the Barrio*. Bloomington: Indiana University Press.

Fitch 1983: *Fitch, Kristine Muñoz.* *Research Methods into Language/Code Switching and Synthesis of Findings into Theory*. http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=commstud_pubs

Gal 1979: *Gal, S.* *Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.

Garvin 1959: *Garvin, P.* The Standard Language Problem: Concepts and Methods. *Anthropological Linguistics*, 1(3), 28–31. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/>

Garvin 1991: *Garvin, P.* Czechoslovak Linguistics and the World. – In: BRNO STUDIES IN ENGLISH. pp. 94–101.

Garvin 1993: *Garvin, P.* A conceptual framework for the study of language standardization. *Int'l. J. Soc. Lang.* 100/101 (1993), pp. 37–54.

Garrett et al. 2003: *Garrett, P., N. Coupland and A. Williams.* *Investigating Language Attitudes: Social meanings of dialect, ethnicity, and performance*.

Garrett 2010: *Garrett, P.* *Attitudes to Language*. Cambridge University Press, 2010. ISBN 1139486829, 9781139486828

Graham 2016: *Graham, E.* The Printing Press as Metaphor. <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/10/3/000264/000264.html>. 2016. Vol. 10 Num. 3.

Greenbaum and Quirk 1973: *Greenbaum, S. and R. Quirk.* *Concise grammar of contemporary English*. Longman.

Hoare and Coveney 2000: *Hoare, R. and Coveney, A.* The linguistic marking of identity among young people in Brittany. *RevueParole*, 14, 93-125. Hoare, R. (2001). An integrative approach to language attitudes and identity in Brittany. *Journal of Sociolinguistics*, 5 (1), 73–84.

Jakobson 1929: *Jakobson, R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée a celle des autres langues slaves. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 2. Reprinted in Jakobson's *Selected Writings* I. The Hague: Mouton 1971, 7–116.

Kenny 2011: *Kenny, Robert F.* Beyond the Gutenberg Parenthesis: Exploring New Paradigms in Media and Learning. *The National Association for Media Literacy Education's Journal of Media Literacy Education* 3:1 (2011) 32–46. Department of Digital Media, University of Central Florida, Orlando, FL, USA.

Kernan 1987: *Kernan, A.* *Samuel Johnson and the Impact of Print*. Princeton: Princeton University Press.

Labov 1966: *Labov, W.* The social stratification of English in New York City. Washington DC: Centre for Applied Linguistics.

Lambert et al. 1960: *Lambert et al. (Lambert, W. E., R. C. Hodgson, R. C. Gardner and S. Fillenbaum)* Evaluational Reactions to Spoken Language. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44–51.

Nolan 2013: *Nolan, J. S.* The Results of a Nascent Language Emancipation in France: Perceptions of the Status and Future of Gallo in the Context of Its Inclusion in Brittany's Language Education Policy. *Sociolinguistic Studies*, 7, 151–166. <https://doi.org/10.1558/sols.v7i1-2.151> Nolan, 2013.

Papapavlou 2017: *Papapavlou, A.* Bridging Language Attitudes with Perceived Language Notions. *Open Journal of Modern Linguistics*, 7, 167–183. <https://doi.org/10.4236/ojml.2017.72013>.

Pettitt 2010: *Pettitt, Th.* The Gutenberg Parenthesis: Oral Tradition and Digital Technologies. <https://commforum.mit.edu/the-gutenberg-parenthesis-oral-tradition-and-digital-technologies-29e1a4fde271>.

Ryan et al. 1982: *Ryan, E. B., H. Giles and R. J. Sebastian.* An integrative perspective for the study of attitudes towards language variation. – In: E. B. Ryan and H. Giles (eds), *Attitudes towards Language Variation: Social and Applied Contexts*. London: Edward Arnold.

Ryan and Giles 1988: *Ryan, E. B. and H. Giles.* Language and Intergroup Attitudes. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4613-8251-5#about>.

Schiffman 1996: *Schiffman, H.* The Study of Language Attitudes. Handout for LING 540, Language Policy U. of Pennsylvania. <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/540/attitudes/attitude.html>

UNESCO 2003: *UNESCO.* Language Vitality and Endangerment. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf>

Weinreich 1953: *Weinreich, U.* Languages in Contact.

Wolfram et al. 1999: *Wolfram, W., C. T Adger and D. Christian.* *Dialects in Schools and Communities*. Mahwah, NJ: Lawrence Werlbaum Associates.

✉ Доц. д-р Руска Станчева

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Ruska Stancheva, PhD

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria